

Politikai  
röpiratok.

94.



94  
727  
A MARSALAI EZER.

VÁLASZ  
BERTANI  
„BOSZU A SIRON TUL“

CZIMÜ MŰVÉRE.

IRTA  
TÜRR ISTVÁN  
TÁBORNOK.

5

PEST, 1870.  
KIADJA RÁTH MÓR.

**Ráth Mór** kiadásai:

---

HORVÁTH MIHÁLY  
**KISEBB TÖRTÉNELMI MUNKÁI.**

Legdiszesebb nagy 8-rétű 4 kötet. Ára füzve 13 frt. 60 kr.  
Ajándék-kiadás szép kötésben 16 frt

---

**TOLDY FERENCZ**  
**ÖSSZEGYÜJTÖTT KISEBB MUNKAI.**

Tíz kötet.

Vörösmarty összes munkái alakjában.

Első és második kötet:

**Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek.**

Ára 3 frt. 60 kr.

Harmadik és negyedik kötet: Irodalmi arczképek.

Ára 3 frt 60 kr.

Tartalom: Forgách Ferencz, Brutus János Mihály, Decsi János, Eszterházy Miklós, Mikes Kelemen, Faludi, Csokonai, Kis János, Reguly Antal, Széchenyi István.

---

**Huszonöt év Magyarország történelméből.**

Irta

**Horváth Mihály.**

Második javított kiadás. 3 kötet.

Ára 10 frt. Ajándék-kiadás diszes kötésben 12 frt.

---

# A MARSALAI EZER.

VÁLASZ

BERTANI

„BOSZU A SIRON TUL“

CZIMŰ MŰVÉRE.

IRTA

TÚRR ISTVÁN

TÁBORNOK.

---

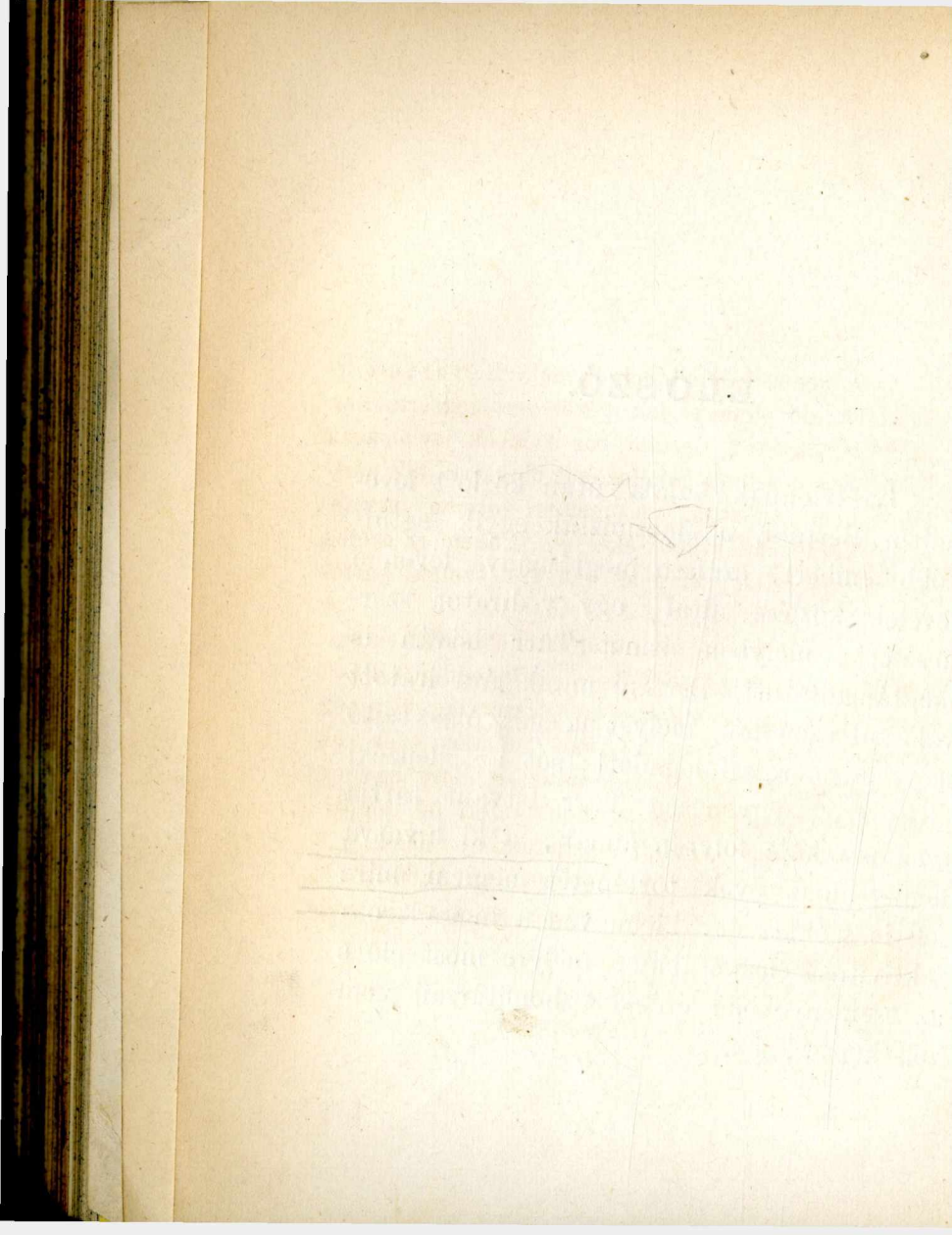
PEST, 1870.

KIADJA RÁTH MÓR

DE BALLACI GÉZA.

## ELŐSZÓ.

Lafarinának halála után közlött leveleiben Bertani, a Mazzinisták egyik legutóbbi embere, szintén megtámadva lévén e levelek közlése által, egy védiratot szerkesztett, melyben ismét Türr István is megtámadtatott. Bertani munkájára iratott válaszul ezen mű, melyet az egész olasz sajtó nagy elismeréssel fogadott; sőt az ellenzéki „Secolo“ egyenesen Türr Istvánt tartja ezen munkája folytán annak, a ki hivatva lenne amaz évek történetét megírni, mire fel is szólítja őt, kiemelvén a higgadt objektivitást előadásában, melyre most élő s az eseményekben érdekelt honfitársait nem véli képeseknek.



A nemzeti comité elnökének, Lafarina leveleinek idő előtti és káros közlése megsérté Bertanit és másokat. Bertani, bár a hibák javításának szándokából, szintén mindazokat megsérti, kik pártjához nem tartoznak, s a piemonti kormány ugyanannyi eszközeiül tünteti őket elő. Engem is célba vett s úgy irt le, mint az annexió szolgai pártlóját.

Kilencz év óta a legkülönbözőbb színben festették némelyek működéseimet; mindeddig hallgattam, mert ha szólék, talán Olaszország ügyének ártottam volna. Most azonban, miután ezen ok megszűnt, s miután Bertani műve az olasz ügyben való részvételemet hamis színben tünteti fel, jogositottnak hiszem magamat köztudomásra hozni, mi-  
ben állt „káros közreműködésem“ az 1860-ik évi  
hadjárat alatt, s ha okom volt-e az annexió mel-  
lett harczolni.

---

## I.

Midőn Garibaldi tábornok véleményemet kéré ki a siciliai expedíció felől, nem ismervén Sicilia benső viszonyait, nem felelheték neki egyebet, mint azt, hogy ha az indulás meghatározatnék, vele megyek én is.

Már háromszor került az indulás szőnyegre, és mindannyiszor ingadozott, míg végre Crispi egy számokban szerkesztett távsürgönynyel megérkezék (dicséretére legyen mondva, e sürgöny saját gyártmánya volt.) E sürgöny azon biztos hirt hozá, hogy Siciliában a forradalom folyton működik; mire a tábornok ezt mondá: segítségükre kell sietnünk. Így lőn határozattá az expedíció.

A csónakosoknak vagy tudatlansága, vagy rossz akarata volt oka, hogy a hajóraszállás órájában a töltenyekkel terhelt csónakok hiányzottak, s ez okból kénytelen valánk Talamone-nál megállni.

Itt, mielőtt partra szállottunk volna, Garibaldi felölté tábornoki egyenruháját, s így mentünk a talamonei kis erőd megvizsgálására. De itt csak

igen kevés puskatöltést és egy Colombrina-ágyut  
 leltünk; kénytelenek valánk tehát Orbitellóban ke-  
 resni lőfelszerelést.

Néhány tiszt habozott oda menni, s ekkor a  
 tábornok így szólt hozzám: „Kedves barátom,  
 kérem szedje össze egész diplomatikai tudományát  
 és szerezzen nekünk munieziót Orbitellóban; az ön  
 küldetésének sikerétől függ vállalatunk sorsa.“

Szekérre ültem és mintegy két órára rá meg-  
 érkeztem az erődben. A parancsnok után tudako-  
 zódám. Giorgini alezredes volt a parancsnok. Így  
 szóltam hozzá: „Tegnap két gőzhajón Garibaldi  
 vezénylete alatt Genuában tengerre szálltunk, s  
 most Sicilia segítségére sietünk. A lőpor, melyet  
 nekünk a kormány adott, a csónakásoknak vagy  
 tudatlansága, vagy rossz akarata miatt kimaradt.  
 Most tehát ide jöttem, és kérem önt a tábornok  
 nevében: pótolja ki hiányunkat az itt kezei közt  
 levő muniezióból.“ Az ezredes ekként válaszolt  
 „Ön katona, s így igen jól tudja, hogy kívánsá-  
 gát előleges parancs nélkül nem teljesíthetem.“ —  
 „Hogy e parancsot megkaphassa ön, válaszolám  
 viszont, csak azt az egy szivességet tegye meg:  
 küldje el egyik tisztjét e levéllel Trecchi őrnagy-  
 hoz, ő felsége a király segéd tisztjéhez.“ Ezzel  
 leültem s a következő levelet íram:

„Édes Trecchi! Mondja meg ő felségének,  
 hogy az expedíciónkra szánt lőpor és felszerelés

Genuában maradt; kérjük tehát ő felségét, küldene rendeletet az orbitellói erőd parancsnokának, hogy minket hadiszertárából annyi municzióval lásson el, a mennyivel csak bír,“ stb.

A mint a levelet átadtam, így szóltam a parancsnokhoz: „Arra, hogy a választ az illető rendelettel együtt megkaphassuk, (szerencsénkre nem volt e vidéken akkor még távirdai vonal) legalább is öt nap szükséges, és ha ez időközben a diplomácia a kormányt arra kényszerítené, hogy az expediciót visszatérítse, szegény Sicília fel lesz mészarolva, s a hiba öné lesz, mert a löport és felszerelést megtagadta tőlünk, daczára annak, hogy teljes meggyőződéssel bír ön a felől, miszerint a király beleegyezésével indultunk el, különben egyetlen egy napig se maradhatnánk békével egy tengeri kikötőben, a nélkül, hogy a kormány üldözőbe ne venne bennünket.“

Ezen okok felrázták a parancsnokot, ki így felelt: „Ezredes, ön engem irtóztató helyzetbe hoz, de miután ön engem biztosít arról, hogy a vállalat a király védelte alatt történik, mindent a mit hadi szertáramban találunk, átadok önnek.“

Együtt mentünk a szertárba. Nem találván elég kész töltenyt, a löport hordóstól együtt átvettem, és megpillantván négy 6 fontos ágyut, ezeket is lefoglaltam, és még hozzá 300 töltenyt minden ágyuhoz, s az egészet szekerekre rakat-

tam. Ez alatt mindenkép azon voltam, hogy a parancsnokot az ügy iránt fellelkesítem s rábírjam, hogy jöjjön velem Talamoneba, és ott győződjék meg a tényállásról. Csakugyan, a parancsnok és két tüzértiszt elkisérték a felszerelvényt Talamoneba, hol a tábornok őket nagy örömmel és szívélyességgel fogadta. Én megelőztem őt néhány órával, és midőn a tábornok megtudá, hogy minden szükségessel el vagyunk látva, megölelt.

Nagy részben előkészítém már az egész munkát, mely az ezer bajnok vállalatának történetét írja le, és közölni is fogom annak idejében, de most csak röptiben jelölöm ki annak némely főpontjait.

Mielőtt Talamonéből elhajóztunk volna, Zambeccari elküldetett mintegy 60 önkéntessel a római államok fölé, az ellenséggel elhívetni, hogy azon irányba vonultunk; mi egészen ellenkezőleg San Stefano felé indultunk két gőzessel. Itt egy egész napig időztünk, s így történt, hogy három egész napig Genua közelében hajózáink.

Május 19-én Sicilia felé vevők tengeri utunkat. Midőn a sik tengerre értünk, Garibaldi így szólt hozzám: „Most, miután senki se fecsegheti ki többé titkainkat, összehívom Siciliában született bajtársainkat is, és tanácskozni fogunk a kikötét legalkalmasabb pontja felett.“ S rendelete szerint össze is hívám Crispit, Castigliát, Orsinit, és má-

sokat, sok véleményesere után San Polo (Sciacca közelében) szemeltetett ki, mint legcélszerűbb helyiség a kikötésre.

Május 11-kének hajnalhasadtával a hajó fe délzetén állottam a tábornok mellett (épen Isola-Marittima közelében valánk.) A tábornok így szólt hozzám: „Pár óra múlva Marsalában lehetünk, — menjünk oda!” És rögtön meghagyá, hogy legelső én szálljak partra.

Délutáni egy óra tájban értünk Marsala közelében, hol rögtön kiszálltam Marsalában a guidekkel és az ezer bajnok 8-ik századával; elfoglaltam a várost, és itt bizony kényszeríteni kellett a halászokat s a hajósokat, hogy a pusztaszállításra is segédkezet nyujtsanak.

Merő koholmány azon állítás, hogy partraszálltunkat angol hajók segíték elő; volt ott ugyan két bourbon hadihajó, mely alig hogy lőtávban ért, azonnal ránk tüzelt, de kevés komoly kárt okozott; a két ott állomásozó angol hajó semlegesen nézte az egészet. Másnap a salemi-úton tovább haladtunk. Garibaldi szokott módja szerint a helyiség szemléléseket maga tette és engem mindig magával hívott.

Tizennegyediken Sicília szabad közönségeit felhívá. (Igazat szólva, Salemi-n kívül egyetlen szabad közönség se létezett akkor.) Felruházá magát (s jól tevő) a kormányzósággal Olaszország és

Viktor Emmanuel nevében. Már Marsalában megbizott a tábornok, terjeszteni elő neki egy törvényjavaslatot nemzeti hadsereg alakításáról. Sokan kifogást tettek első javaslatom ellen, de Crispi mellette volt, s az első diktátori rendelet nemzeti hadsereg felállítását állapította meg. Május 14-kén csak keveset toborozhattunk: a Sta. Anna fitestvérek, és Copola sicíliai guerillák csatlakoztak hozzánk.

Közlöm a napi parancsot, melyet a tábornok nekem május 14-én küldött, hogy az olvasó annál könnyebben felfoghassa akkori álláspontunkat:

*„Türr Ezredes!*

Meg kell hagyni, hogy éji megrohanás esetében a mieink ne lőjenek, — hanem bármily ellenséget szuronnyal támadjanak meg.

Minden századnak egy bizonyos gyűlpontja legyen kitűzve, s egy század készen álljon bárhova indulóra.

Mindez ne hátrálja, hogy a katonák reggeli 2 $\frac{1}{2}$  óráig pihenjenek. Ekkor fuvassék riadó. J. Garibaldi.

U. i. A nyerendő értesülések szerint, vagy a Vita — vagy a Marsala felé vezetendő utakat választandjuk a hegyeknek azon helyszínei szerint, melyeket mi ketten ma reggel kijelöltünk.<sup>4</sup>

Május 15-én a Vita-i uton haladtunk s alig értünk ki e helységről Calatafini részéről az ellenséget fölfedeztük. A tábornok parancsot adott: állítanám föl csapatunkat. Az ezer bajnok e napi működése felért ötezerével.

Ugyanaz nap megtudtuk, hogy Rosolino Pilo Carini környékén tartózkodik. Garibaldi azon volt, hogy Alcamano-n és Partinicó-nát haladva a Renai táborhelyt elérhesse; Crispi és La Masa azon működtek, hogy a sicíliai közönségek Garibaldi diktatúrájához való csatlakozásuk nyilvánítását küldjék be. Haladtunkban számos sicíliai népeso portozatokkal találkozáunk, melyek ünnepélyesen fogadtak, egy darabig utunkban kísérték, s azután újra elmaradtak; mindazonáltal a renai táborban a sicíliaiak guerrillái szaporodtak, és jó hasznukra voltak annyiból, hogy a mieinkkel vegyest előőrsi szolgálatot tettek.

Itt esett hírünkre Rosolino Pilo hősiessége utáni halála. A mieink és a bourboniai közti napontai csatározások között észrevehettük, hogy Monreale meglehetősen erősen el van foglalva a miért a tábornok elé terjesztém azon tervet, hagynók el a renai táborát és vonulnánk Parco-ba. Monreállal szemközt, mondván, hogy a térséget megvizsgáltatám, s minthogy csak egy keskeny utacska vezet oda, mely alig alkalmas gya-

loglók számára, kénytelenek volnánk az ágyukat emberhátán szállíttatni át.

Garibaldi elfoglalta tervemet, és rögtön elrendeltetett az éjeli menet. Midőn Orsinival a rendeletet közlém, ő ágyuinkat szétszedette és az ágyucsöveket távsürgönyfákra kötözve vitték siciliaiak.

Ha nem esalódom, e napon történt, hogy a tábornok, egy siciliai ifjoneczotküldvén azzal a kéréssel d'Aste marquis-hoz, ki egy sardiniiai hadihajót vezényelt: küldene nekünk kevés lőport, — tagadó választ nyert.

Parcot azonnal megerősítettük. Ezen merész mozdulatunk az ellenséget egészen zavarba hozta: eleinte azt hitte, hogy ez egészen új hadcsapat.

Május 23-án a tábornokkal felmentünk a Pizzo del Fico hegyre, honnan Palermot igen jól kivehettük, sőt láteső segélyével a sereg mozgását is láttuk, valamint a hegyről lejöttünkben, szintén kivettük azt is, hogy a bourboni hadsereg Monrealéből felénk tart. Így tehát 24-én már napkelte előtt készen álltunk.

A tábornok észre vette, hogy a bourbonok Piano de' Greci felé való visszavonulásukat el akarják vágni e helyiség fölött, azért is gyors mozdulattal megelőzé s rám bizá, hogy visszavonulásukat erőnk egy részével fedezem. Ez egyet-

len visszavonulási mozgalom már is csüggedést idézett elő a sicíliai csapatokban.

Midőn Piano de Greci-be értünk, a tábornok hadi tanácsot hitt egybe, melynek tagjai Sirtori, Crispi, Orsini és én valánk. A tábornok kifejté miszerint ágyuink arra kényszeritének bennünket, hogy mindenütt csak a nagy utakat válaszszuk, minthogy különben ez ágyukat emberháton kellené czipelnünk; — ez minden szabad mozgalmat gátol, s így czélszerű volna, ha Orsini velük a sziget valamely biztos pontjára vonulna.

Crispi és Sirtori ugy vélekedtek, hogy egész seregünkkel az ország belsejébe vonuljunk, s ott szerveződniünk kellene. Mi engem illet, én azon nézetben valék, hogy részünkre Belmonte — vagy Misilmeri felől az ut szabad lévén, ez utóbbi helyiségben pedig La Masa tábarozván, mintegy kétezer guerillával: mindenek előtt éji rohammal Palermo urává kell tennünk magunkat, mert vállalatunknak csak így lesz sikere. Azután Palermóban szerveződhetünk. E nézetemet még azzal támogatom, hogyha csak egyetlen hátráló mozgalmunk által sicíliai guerilláink máris oszlani kezdenek, ha még egy lépést hátrálunk, a sicíliaiak egész bizalmát elvesztenők.

A tábornok, ki mindig a legmerészebb utat választja, egyáltalában azon volt, hogy mindenek-

előtt Palermót foglalják el, s így is határozott el.

Ugyanazon este Orsini az üteggel Corleone felé indult, magával vivén az ezerek leggyengébbjeit és néhány guerillát; míg fő csapatunk mély csendben balra vonult Marineo irányában.

Sokszor visszaemlékszem ama csendes éjeli menetre. A tábornok oldalánál lovaglék. Egy darab ut után nyugodtan és derülten nézván föl az égre (fényes holdas éj volt) szokott mosolyával így szólt hozzám: „Különös! — Mindnyájunknak van szeszélye. Midőn még ifju voltam azt állíták előttem, hogy mindenkinek van egy csillaga, s én kiszemelém a magamét, nézze kegyed ott a nagy medve jobbján, az az enyém; neve Arthur“ „Nos?“ felelém, — „Arthur ragyog, — jele hogy beveszszük Palermot.“

„Minden bizonynyal,« felelé a tábornok — egyikével ama hangnyomatoknak, melyek kételet nem ismernek.

## II.

Május 26-kán reggel megszemléltük a gibilgrossoi tábornok Misilmeri közelében, hol La Masának sikerült mintegy 2000 sziciliait összpontosítani

Előresapatul, szegény boldogult Tüköry barátom vezénylete alatt a guidéket és 60 önkéntest választék ki, mind az e z e r b a j n o k különböző századaiból, kik mind ásókkal, kapákkal, csákyokkal stb. valának ellátva; továbbá az e z e r b a j n o k első zászlóalját Bixioval, s a sziciliai önkénteseket és az e z e r b a j n o k második zászlóalját.

Nap közben több egyén érkezett Palermóból, s köztük Éber ezredes barátom, kitől hasznos tudósítást nyertünk az ottani hadesapatok állásáról. Éber velünk maradt, s részt vőn az ostromnál.

A comitato (bizottmány) azt üzené nekünk, hogy elég lesz magunkat a város kapuinál mutatnunk: a város megteendi a többit. Erre azután a guerilla főnökök mutaták be magokat a tábornoknál s kérék őt, helyezze őket az ostromló csapat élére, hogy ők léphessenek be mindenekelőtt a

városba. A tábornok azonnal rendelé, hogy állítanám a roham élére a termini guerillákat. Figyelmeztetém a tábornokot, miszerint ő tudja maga legjobban, hogy egy ily éjjeli roham sikeréhez mindenek felett a legmélyebb esend igényeltetik, hogy azután a kívánt perczen egyetemes erővel rohanhassunk a városba. De a tábornok annyira lelkesedve volt a guerillák által, miszerint parancsát teljesítnem kelle, csak azt vihattam még ki tőle, hogy az előcsapatot Tüköry vezényelje, vele lévén az ezerekből említett 60 harcos. 11 órakor éjjel a hegyes mellékutakon indultunk.

Palermóhoz közeledvén reggel 3 óra felé, a guerillák már rendetlenkedtek, elkezdék torokszakadtában kiabálni: „Éljen Olaszország! éljen Garibaldi!“ felébresztvén így a bourboni sereg figyelmét, miért is előcsapatunkat puskalövésekkel fogadák, melyeknek következtében a szicíliai guerillák nagy része jobbra balra eltűnt a kertek közt, daczára Carini és La Masa minden erőlködéseinek.

De Bixio egy zászlóaljjal előre rohant, hogy a „ponte d'amiraglio“ hidat elfoglalja. Én, ki észrehevém, hogy a bourbonok ellenszegülését nem bírja megtörni, felkértem a tábornokot, engedné meg, hogy őket az ezerek második zászlóaljával támogathassam, és így azután egyesült erővel visszanyomtuk a bourbonokat, elfoglaltuk a termini

kaput (Porta Termini) s behatoltunk egész a Fiera-Vecchia nevü térig, uraivá lévén a város több pontjainak, melyeket rögtön torlaszokkal erőstettünk meg.

A „comitato“ néhány urai elénkbe jöttek, de a polgárok fegyvertelenek valának, s annyira lehangoltak, hogy hozzánk igen kevés csatlakozott közülök. A város részben a mienk volt, de a Palazzo Reale térre szándékoltt rohamunk nem sikerülhetett. Három nap és három éjen át folyt a harc, mindenki rendkívüli módon megfeszíté erejét; a siciliai guerillák torlaszok mögött kitünően szolgáltak; mindenek felett De Laporta csapata, Padre Rottolino lelkészé stb. A várost a tengerről bombardirozták és részben felégették. Harmadnapra a töltények nálunk fogyni kezdettek, s a királyiaknak sikerült két torlaszt bevenniök, mit azonban csakhamar Garibaldi és katonái visszavettek.

Mig nálunk a lőpor kezde hiányzani, a Palazzo Realeban és környékén a bourboniak eleségben kezdének szükségét szenvedni, minthogy a tengertől el voltak vágva, ez oknál fogva fegyverszünetet kértek és alkura léptek Garibaldival „Hannibal“ nevü angol fregatton.

Az első fegyverszünet csak 24 óráig tartott, mert az előterjesztett feltételeket nemcsak a diktátor, de még maga a városi municzipium is visszautasítá

a derék Verdura herezeg elnöklete alatt. Addig is e 24 órai időköz megengedé Garibaldinak a néphez való közeledést, mely nemsokára lánggra gyult, fellelkedett, és végre megismertük a vespre siciliane népét. A torlaszok bámulandó gyorsasággal megerősödtek, s mindenki büszke ellentállásra készült, annyira, hogy a bourbon, a helyett hogy ellenségeskedését újra megkezdené, előbb három, azután más három napra nyújtá ki a fegyverszünetet, mely idő alatt Letizia tábornok kétszer tette meg a Palermó és Nápoly közti utat oda és vissza, és mint mindenki tudja, azon eredményre jött, hogy a bourbonok Palermóból szabadon és fegyveresen elvonultak.

### III.

Alig szabadult fel Palermo, a tábornok megbizott : hogy a déli hadsereg első hadosztályát (Divisione) szervezzem. A nemzeti hadsereget illető, Saleniben május 14-én kelt rendelet újra kihirdettetett; de Sirtori a piemonti szervezés mellett beszélt, Orsini pedig a nápolyi törvény értelmében való ujoneozás érdekében. Az egy Crispi támogató a főnemlített rendeletet. Alig esett azonban a tartomány lakosságának tudomására az ujoneozás, a közönségek követeket küldöttek Garibaldihoz, és kéreték a tábornokot ne szedné el fiaikat, kik a földeket művelik, katonának. — Garibaldi, ki a nélkül is igen emberszerető (mint forradalmár nagyon is) kinyilatkoztató, hogy míg a mezei munkák tartanak, nem lesz sorozás (ez pedig júniusban volt) és rám hagyá, hogy találjam fel magam a hadosztályt önkéntesekből összeállítani.

Minden erőnket megfeszítettük Bixióval, hogy két dandárt szervezzünk; a kereteket ez osz-

tályhoz az ezerbajnokból szedők ki. Ez utóbbiak alig voltak még ötszázan.

Tüköry és több más tiszt már elesett, Bixio, a két Cairolói testvér, Canzio, Manini és sok más bátor tiszt sebesülve; s így igazán örömmel üdvözlők Medici és Cosenz hadosztályát, midőn hozzánk érkezék. És itt helyén van azon igazságos feljegyzése a történelemnek, miszerint Palermo szerencsés bevétele bizonynyal Szicília nemes fiai merész kezdeményezésének és Garibaldinak köszönhető, ki ezerével csudákat mivelt. De az, hogy oly hamar kinyomtuk az ellenséget az egész szigetből, leginkább Medici és Cosenz gyors és jól szervezett expedíciójának volt köszönhető, melyről senki se tagadhatja, hogy szervezése a piemonti kormány segélyének köszönhető.

Palermo bevétele után hozzánk jött Persano tengernagy és minden kitelhető segélyt nyújtott. Hadosztályunkat kiegészítendő, egyszerre elindultunk: Bixio egy dandárral Corleonebe, én pedig Milimeribe azon szándékkal, hogy mindketten Cattaniában találkozandunk. Milimeriben, hol kevés héttel előbb lelkesedve fogadtatánk, most a polgárság, attól rettegven, hogy ifjuságát elhurczoljuk, oly nem szívesen látott, hogy nagy kinnal kaphatók még azt is, mire szükségünk volt.

Pater Giovanni mindenütt azt prédikálá a tplomokban, miszerint nem elég, hogy a Bour-

bon Palermóból kiment : ki kell őt kergetni egész Szicziáliából. Prédikálása két önkéntest toborzott. Villafratiban La Masa több csapataival találkozám. Felismertem San-Meli-t, ki guerilla egyenruhája alatt Corleoneben egy aranyművest és Santa Margheritában a község pénztárát lopta meg. A renai táborban már kezeink közt volt, de megszökött, most tehát haditörvényszék elébe állítám; azonban senki se tanuskodhatott büntetteiről, sőt több városi hatóságtól jó hazafiú érzelmekről szóló bizonyítékokat birt előmutatni; elküldtetém tehát Palermóba, hol minden rá bizonyodván, agyon lövettet.

Meg kell jegyeznem, hogy azon időkbén az utak legkevesbé se voltak biztosak; a gyorskocsikat megtámadták és fényes nappal kirabolták; a szigorú bánásmód már nagyon szükségessé vált.

Palermóban fősegédi tisztemen felül a diktátor még a nemzetőrség szervezőjének, egy hadosztály szervezőjévé s egyuttal parancsnokává nevezett ki.

Ily sok foglalkozás annyira esökkenté egészségemet, hogy három napon át vérömlések jöttek szájamon, s karomon a seb újból felfakadt.

Ekkor a tábornok megparancsolá, hogy a kontinensre menjek üdülés végett. Ezalatt Éber a dandár vezényletét és Bixio a hadosztály parancsnokságát átvette.

Alig használtam néhány fürdőt, visszatértem Szicziáliába. Turinon átkeltemben megtudám, hogy az orbitellói erőd parancsnoka elfogatott, s az alessandriai várba csukatott. Azonnal ő fölségéhez mentem, mondván neki, hogy ha valaki a perbeidézttetést megérdemlé, az én vagyok, miután a parancsnokot én vezetém tévuttra, én hittem e vele, hogy ő fölsége parancsára cselekszem. A király mosolyogva így szólt hozzám: „Igaz! nekünk kettőnknek egy kis számadást kell tisztába hoznunk: egy váramat pusztította ki ön.“ — „De fölséged koronája Szicziáliával gazdagodott és nem-sokára Nápolylyal is meg fog gazdagodni.“ A király megígérte nekem, hogy az erőd-parancsnoknak semmi bántása sem lesz; megparancsolá azonban, hogy Fanti tábornokhoz, a hadügyminiszterhez menjek. Ennek részletesen elbeszélém, mi módon adtak ki nekünk a hadi szerelvények; minek következtében kivívtam, hogy Giorgini parancsnok irányában minden további hadi per megszünttetett.

Épen az nap érkeztem vissza Szicziáliába, midőn a diktátor a „Golfo degli aranci“-ből visszavértén, Palermoba jött, hogy a PIANCIANI-féle hadosztályt megszemlélje. Palermóból együtt mentünk Messinába.

A tábornokkal PIANCIANINAK azon eszméjéről beszélgetvén, hogy ez a római államokba óhajtott

rontani, mellőzvéen azonban Rómát, a hol a francziák voltak, azt állítám, hogy ez jó gondolat; de hogy még jobb lenne a bourbonokkal hat heti fegyverszünetet kötni s azután egész seregünket Ancona közelébe szállítani; — ott Lamoreiert megsemmisíteni ők, s Toscanára s a Romagnára támaszkodva, annyi önkéntest gyűjthetnénk, hogy velök vajmi hamar meghódítanók a nápolyi királyságot az Abruzzok oldaláról; s hogy távoztunkból semmi baj ne eredhessen, előbb meg kellene Sziciliának a többi Olaszországhoz való kapcsoltatását rendelni, hogy így a sziget minél előbb szerveztessék.

A diktátor így szólt hozzám: „Kegyed is Cavour-ista kezd lenni,“ — mire ezt felelém: „Haily gyanut képes ön irányomban táplálni, jövőre csupán katonai kötelességemet teljesítenem és politikáról soha egy szót se fogok szólni; jól tudja kegyed, hogy véleményemet szabadon szoktam kimondani, s hogy eszközöl még senkinek nem szolgáltam s nem is fogok.“

A tisztalelkű tábornok észrevevén, hogy megbántott, szép modorával igyekvék a rossz benyomást eltörölni; s újra vitatni s magasztalni kezdé ő maga egy nagy hadjárat megindítását a római államokban s kimondá, hogy ő arra kész lenne, minthogy a bourbonok maguk némileg fegyverszünetet óhajtanak. De miután Missori társaival együtt már Calabriában van, mely talán részben fel is lázadt,

a messinai szoroson kénytelenítettünk áthatolni, hogy minél előbb segítségükre siessünk.

Alig érkezvén Messinába, Garibaldi Giardinellibe ment, hol Bixio társaságában két gőzhajóval a szoroson átkelési készüléket tett s engem megbizott, hogy Pianciani csapatait vegyem át; — (akkor Milazzóban álltak) — és csatlajom hadosztályomhoz.

Milazzoba érkezvén, még az nap (Pianciani látván, hogy a római államok ellen tervezett hadjárat nem létesül, elhagyá Sziciliát), — Rüstow ezredes rendbe állitá a csapatokat. Bertani a szemlén jelen volt. Midőn a csapat elébe érkezém, a katonák felkiáltának: „Menjünk Rómába! Nekünk Róma kell!“

Lassan lépdeltem el a csapatok előtt, s a szemle után így szóltam: „Sziciliában Garibaldi dictátor parancsol; a sereg oda megy, hová a tábornok rendeli; — kinek ez nem tetszik, az rögtön távozzék a szigetből.“

É szavaim lecsillapiták a római hevet. Bertanival társalognván, mondám neki, hogy magam is jobban szerettem volna a hadi működéseket a római államokba tenni át; — ez ugyan most már meg nem történhetik, de ha egyszer a nápolyi királyságot birjuk, a tények erejénél fogva kénytelenek leszünk oda menni, hogy a többi Olaszországgal egyesüljünk.

(Ez később meg is történt, csakhogy Viktor Emánuel katonái által.)

Még az nap Messinába mentem, hogy hadosztályommal Calabrióba átkelhessek. Bertani három nap mulva Cosenzába jött, azon hirt bozván, hogy Rüstow vezénylete alatt két dandár érkezett Pauloba. A tábornok megparancsolá, hogy oda menjek, s hogy akár tengeren, akár szárazon előre hatoljak s őt folyton értesítem mozgalmairól.

Oda érvén, három gőzhajót találtam. Azonnal parancsot adtam, hogy a csapatok hajóra szálljanak, s még azon éjjel Sapri felé indultunk, szándékom lévén Salerno közelébe érni, hol a bourboni hadsereg zöme táborozott; másnap Lago-negro felé indultam a sereggel.

Két napra reá, szeptember 3-án Garibaldi néhány tisztjével és Bertanival Sapriba jött; szeptember 4-én reggel a Fortinónál az ország-uton találkozáunk. Itt történt, hogy Piola, a sziciliai tengerraj vezére, hozzánk jött De-Pretis küldöttségével, hogy Sziciliát haladék nélkül az olasz királysághoz csatoljuk, különben a sziget nem volna organizálható. Garibaldi meghívta a tanácsba Cosenz-et, ki hadügyminiszter volt, s engem, mint hadosztály-parancsnokot. Nézetem az volt, hogy az annexio megtörténjék, azon kikötéssel mindazonáltal, hogy De-Pretis a király hely-

tartójává neveztessek ki, s hogy mi minden szükségessel elláttassunk vállalatunkban a kontinensen.

Ugyanazon perczben, midőn Garibaldi magát erre elhatározván, Basso titkárának e szavakat diktálá: „Fate l'annessione, quando volete“ („csinálja az annexiót, a mikor akarja“), — lépett be Bertani és ezen szavakat mondá: „Vigyázzon tábornok és ne dolgozzon Napoleon és Cavour érdekében!“ E szavakra a vér a tábornok fejébe tolt, — így szól: „Igaza van önnek“ — s az annexio füstbe ment.

Innen azután gyorsan előre mentünk, a bourbonok közül Caldarelli dandára letette a fegyvert s 5-én este azon hirt vettük, hogy a bourbonok a salerno tábort elhagyák. Garibaldi néhány tiszttel szeptember 7-én Nápolyba bevonult. Én mindenféle szekereket küldtem Eboliba, a milanoi dandárnak Nápolyba való szállítása végett, hogy szükség esetében legalább egy maroknyi katona felett rendelkezessünk.

Nápoly városában szeptember 8-án Garibaldi engem a város és a tartomány katonai parancsnokává nevezett ki.

De ugyanazon éjjel szomorú híre érkezett egy ellenforradalom kezdetének az arianoi püspök sugallatai és pártolása alatt, — támogatva egy bourboni dandártól, a papok s a feldühösített tudatlan népség által. Vérontások történtek. A tá-

bornok megparancsolá, hogy katonasággal oda menjek s a reakció ez első mozzanatait elfojtsam.

Csak a Milano nevü dandárt vihettem el, s alig érkeztem Nolába, 100 kocsit foglaltam le, melyek segélyével még azon éjjel a leggyorsabban Avellinoba értünk. Innen a nemzetőrsereget is magammal vittem és néhány puskalövéssel sikerült a reakziót szétugrasztanom. A bourboni dandár Bonano tábornok vezénylete alatt Arianóban állt.

Bonano tábornokot megadásra szólítám fel azon feltétellel, hogy a tisztok Capuába vagy Nápolyba vonulhatnak vissza, a legénység pedig a fegyver letétele után haza mehet.

Bonano eleinte nehézségeket csinált, szabadon akart Gaetába vonulni fegyverrel, hadiszerral. Én erre egész Arianoig előrehatoltam s támadáshoz készültem. Bonano tábornok azouban végre meghajolt feltételeimnek.

E kapituláció a garibaldistáknak több ezer fegyvert szerzett, mint szintén négy 6 fontos ágyút és mintegy 159 lovat, melyekből azután Türr hadosztályánál (melynek épen semmi lovasága sem volt) magyar huszárok alakultak, míg a négy ágyu az első rendelkezésre álló tüzér erőt képezé a Volturnó-n.

Több mint 300 egyén elfogatott, de a valódi vezetők elillantak ; nem akartam boszut állni a sze-

gény népen, sem a papságon, mely azonnal az ügyek új állásához simult.

Mindent rendbe hozván s új kormányzatot alapítván meg, visszaindultam, és 13-ikán éjjel Nápolyba érkeztem. Szeptember 14-én Garibaldi engem a Voltornó-n álló hadsereg parancsnokává nevezett ki.

Csapataink egymásután beérkeztek Calabriából.

Az arianói püspök meglátogatott, és megköszöné a több, mint szeretetteljes eljárást, mely papjai iránt tanusított, és tiltakozék azon állítás ellen, mintha a fellázításban részt vett volna.

Ekkor én előmutatám neki néhány levelét s mondám: „Vegye ön vissza leveleit, minthogy Nápolyból kapott parancs következtében működött; — igaz ugyan, hogy mint püspök nem kellett volna önnök a nép fanatizálásához járulnia; — de mi nem akarunk politikai martyrokot csinálni, ígérem, hogy nem idéztetem perbe. De jövőre, kérem és intem önt, ne hallgasson oly parancsra, mely Jézus első parancsával ellentétben áll.“

E szavaim után a püspök kért, hogy megölelhessen. — Ez ember szabadelvű lett és reményelem, hogy még most is az.

Casertába érkezvén, a nélkül, hogy katonai működésünkről részletesen szólnék, csak annyit

mondok, hogy mindig lesnünk kellett, nem mutatkoznak-e a reakció jelei.

Szeptember 15-én csakugyan támadt is nagy rendetlenség Marcianise-ben. Catabene vezénylete alatt katonaságot kellett oda küldenem. Negyven egyén elfogatott, (köztük többen fegyverrel kezükben.) Tizennégy halálra ítéltetett, de ez ítélet csak a két fővezetőn hajtatók végre. Casertába a marcianise-i hatóság részéről küldöttség érkezett, mely engem arra kért, hogy valamennyi foglyaikat lövessem agyon. Iparkodtam értésükre adni, hogy a közbiztonság nem agyonlövétéssel, hanem a polgárok egyetértésével állittatik helyre: azon legyeknek tehát, hogy a kedélyeket föl ne ingereljék, hanem inkább gyakorolják a testvériességet szenvedélyesség helyett.

Már Áriánóban látam a hosszú kényuralom szomorú következményeit. Sok polgári egyén nehez vádat emelt egyik a másik ellen (nálam is titokban.) Végre egy napon összehivatám őket mind a püspöki palota egy terembe s így szóltam hozzájuk: „Most már nem élünk Bourbon-kormány, hanem Viktor Emanuel kormánya alatt, melyet itt Garibaldi tábornok képvisel, itt titkos vádaskodások nem fogadtatnak el, — de ha valaki vádolni akar, vádoljon nyíltan. Önök uraim terhes vádakot emeltek nálam egymás ellen. Jót állok, hogy elégtételt fogok szolgáltatni, de ismé-

teljék vádjaikat egymás ellen itt nyiltan, és szemközt.“ Egy se szólott egy szót se. Erre azután kinyittatám a terem ajtószármnyait és elbocsátám őket.

Cattabene őrnagy Marcianise-ben a következő ejárást követte:

„*Marcianise lakói!*“

„Ő excellenciája Türr tábornok visszarendel engem Casertába, hogy zászlóaljamhoz csatlakozzam.

Bucsúzván töletek, megköszönöm szives fogadtatástokat, s eljárásokról itélem, hogy méltók vagytok a szabadságra, melyért harczolunk. Kivánom, hogy nyugalmatok többé meg ne zavarassék, sőt annak biztosításául a következőket rendelem:

1-ször. A nemzetőrség parancsnokságával a feddhetlen jó Tucci Miklós kapitány ur marad megbizva. Előlegesen is őrnagygyá nevezem őt ki a főnemlitett nemzetőrseregben. Ez által az érdemeket szerzett nemzetőrség vezényi-egység s rend által erősödve mindenkorra készen álland saját tüzhelye védelmére.

2-szor. Minden fegyveres csoportorsulás azonnali agyonlövetéssel lesz büntetve. A nemzetőrség háromszori fölszólítás nem teljesítésére a föllázadt népre löhet.

„3-szor. Figyelmeztetnek a lázitók, hogy Türr tábornok ur ő exczellenziája, ki most teljes kegyelmet gyakorol, a sajnós esetek megújulása esetében csak igazságot s nem kegyelmet szolgáltatand.“

*Marcianise 1860. szeptember 17-én.*

*A Bolognai vadász zászlóalj parancsnoka G. B. Cattabene.*

#### IV.

Köztudomásu dolog, hogy Iserniában több katonánk barbár módon felkonczoltatott. A támadó szemle (ricognizione offensiva) alkalmával, szeptember 19-én szent Januárius napján, midőn Cajazzót bevettük s egész a capuai vár vasuti állomásáig előnyomultunk, tisztán láttuk, hogy a bourbonok ereje legkevesebb 45,000 emberre rug: naponta voltak összeütközések; így érkezett meg október első napja, mely a déli hadsereg leg-szebb napja volt, minthogy nemcsak állásában megtartá magát, hanem az ellenséget hátrálásra is készíté.

A bourboni erő egész hatalmával támadtánk meg. Veszteségünk holtakban és sebesültekben a 2000 harcost felülmulta.

Egy nap Cosenz, Casertában, Sirtorit és engem meglátogatott, és mondá, hogy a miniszterium nem mehet előre, mert Bertani saját szeszélyét követve a miniszterium tudtán kívül osztogat parancsokat. Mondám D. Cosenznek, beszéljen bátran a diktátorral.

Cosenz arra kérte a tábornokot : nevezne ki más hadügyminisztert, s midőn ez így felelt Cosenznek : „Nem! ön jól működik, — kérem ma radjon hivatalában.“ — Sirtori így szólott hozzá : „Én pedig tábornok, kérem önt, béküljön ki Cavourral.«

Garibaldi fejesóválva így szólott : „Ezt el nem éritek soha.“ — Mire én ez észrevételt tettem : „Szeretnők, de nem követelhetjük, hogy ön Cavourral kibéküljön : itt csak arról van szó, hogy a miniszterium semmit sem tehet, mivel Bertani a miniszteriumon kívül kormányoz ; azért tehát kérjük önt, hogy Bertani hivatalától eltávolíttassék.“

Garibaldi erre azt írta Bertaninak, hogy jobb lesz, ha a turini parlamentbe megy.

A következő estén Garibaldi hosszú tábori szemle után épen nyugalomra akart menni, midőn Crispi érkezett meg Casertoba egy a nápolyi királyság különböző tartományaiából összeállt küldöttség kíséretében, mely arra kéré a diktátort, tartaná meg Bertanit mint diktátori titkárt.

Minden deputatus külön hosszú beszédet kezd, míg a diktátor türelmét vesztve, így szólott :

„Térjenek önök vissza uraim illető tartományaikba, és hozzák ide nekem azt a népet, melynek nevében beszélnek, s mely népet én nem láttam, s ön is, Crispi jól tenné, ha Sziciliában

körutat tenne, és szicíliai embereket hozna nekem ide.“

Október 5-én a diktátor ismét kinevezett engem Nápoly városa és tartománya katonai parancsnokává. Nápolyban Pallavicino marquist találtam, ki pro-diktatori állásában minden erejét megfeszíté, hogy rendet csináljon. Teljes erőmből támogatám őt.

Igen kevés katonával rendelkezhetém. Alig volt elég a börtönök és a vár őrzésére. A nemzet-őrség ez időben kitünő szolgálatokat tön.

A piaczi demonstrációk napirenden valának. Mindjárt második napján Nápolyban tartózkodásomnak a „Forestiera“-féle palotában mintegy tizezer főből álló néptömeget láték közeledni e kiáltással: „halál a bourbonokra!“ A főnőkök közül hármat magamhoz hívaték és kérdém tőlük: mit akarnak? E főnőkök egyike Gambardella (a halászok feje) azt felelé, miszerint a nép azt kívánja, hogy 400 (egy nekem átnyújtott lajstromon kijelölt) bourbon nekik kiadásék, mert meg akarják őket nyuzni. Leültetém őket, és így válaszolék: „Uraim! mit mondana Európa, ha meghallaná, hogy Garibaldi kormánya alatt Gambardella társaival 400 bourbont megnyuzott?“ „Igen ám, tábornok ur, de ön nem tudja, miként bántak ezek velünk! Én börtönben ültem és huszonöt botot kaptam.“ „Hiszen“ — válaszolám — „épen azért bukott meg a bourbon

kormány, mert ily durván uralgott, és mi méltatlanok volnánk a szabadságra, ha példáját követnők!“ Ezen és ehhez hasonló szavakkal sikerült a feltűzelt népet (ki által izgatva? isten tudja!) lecsillapitanom. E perezettől fogva Gambardella, mielőtt valami demonstráció élére állt volna (mi akkor kötelesség volt) mindig tőlem kérde, ez vagy ama felkiáltás jó lesz-e?; később Garibaldi tábornok is megismeré őt és sokat tarta rá. Egy nap azonban szegény embert az uteza közepén agyon szúrták.

E kis epizodot azért érintém, mert ez csak egyike volt sok száz másnak, mely akkortáiban előfordult, és azon időszak szellemi és tarsadalmi izgatottságát és zavarát jellemzi.

Égető szükséggé vált az ingerültség e gyakori kitöréseinek gátat vetni s e tartományokat üdvös szervezettel ellátni. Pallavicino legsikeresebb orvoslat gyanánt a minélelőbbi annexiót ajánlá. A miniszterium ajánlatát elfogadta.

Október 11-én Pallavicino Casertába hivaték. A diktátor az annexiót nem akará megerősíteni. Erre nagy szóharez támadt, melynek következtében Pallavicino lemondott és rögtön Nápolyba sietett.

Pallavicino leköszönése és elboesáttatása hirére a fővárost valódi láz fogta el; ezer meg ezer ember tolongott az utczákon és kiáltá:

„morte a Mazzini!“ (ez ekkor épen Nápolyban volt), más csoport Cavour halálát kiáltá.

Katonaság nélkül, egyedül tisztjeim kíséretében, lementem az utcára a demonstrálók közé és felszólítám őket, hogy senki halálát se kiáltás, mert ez szabad emberhez nem illő kiáltás, hanem inkább menjenek szép esendesen haza.

Alig széledtek el a tüntetők, a tábornoknak irtam, és kérém: jönné Nápolyba. Másnap reggel október 12-én csakugyan megjött. Hozzá menvén, Crispit nála leltem, kihez azonnal így szóltam: „Nem jól viselted magad, mert miután az annexióba beleegyeztél, társaid háta megett ellene dolgoztál.“ „Nekem azt mondák, felelé ő, hogy a tábornok az annexiót óhajtja.“ „Ha az uristen maga kívánná, se írnam alá, ha nem volnék meggyőződve, mondám én, — de ha egyszer beleegyezttem, szavamat vissza nem vonom.“ Erre azután a tábornokhoz fordultam és így szóltam hozzá: „Tábornok! ha Crispit és társait miniszterekké nevezi ön, kérnem kell, küldjön ide más katonai parancsnokot, mert ezen emberekkel nem maradhatok.“ A diktátor így felelt: „Egészen ellenkezőleg, drága barátom! önre számítok, mert ön csakugyan azon ember, ki programunkat, ha kell, még a torlaszok mögött is, fogja védeni.“ „Ah! felelé, ha így beszél ön, megmaradok, de csak azon fel-

téttel, hogy a nemzetőrség és a rendőrség egészen tőlem függenek.“

Ebbe beleegyezett és a szükséges rendeleteket kiadta.

Most azután elkezdődött a temérdek sok küldöttség, köztük a nemzetőrség megbízottjai, Sanget és Tuputti tábornokoktól vezetve. Nekem pedig egy új ostromot kelle kiállanom; a jeles Cattaneo így szólt hozzám: „Soha se hittem volna, Türr, hogy ön piemonti lesz.“ Megharagudtam s így felelek: „Én olaszabb vagyok mint ön, mert az, a mit ön óhajt, polgárháboruhoz vezet, mely ismét Nápolyba a bourbonokat, Milanóba az osztrákokat hozza vissza; én ezt nem akarván, az annexióért küzdök. Nézze csak ön a hadi szervezetet, 18 ezer ember, melyet ut és ütközet közt Marsalától idáig képesek voltunk összeállítani, ellenben a forradalmi kerületi kormányzók nem voltak képesek szép falragaszoknál egyebet teremteni: a népnek hízelegvén, nem mervén áldozatot kérni, nehogy odaveszsen népszerűségük. Ha ezen népboldogítók százezer katonát küldhetek volna rendelkezésünkre, azt mondanám: menjünk Velenczébe, s én csak tizezer embert kérnék, hogy Dalmáciába mehessenek; de most, miután kis seregünk harmadrésze meghalt, megsebesült vagy kórházba jutott, kötelességünk az ország különböző erejét egyesíteni, s azt szilárdan

szervezni, ha azt akarjuk, hogy valóban Olaszország egysége meglegyen.

Garibaldi újra visszajött a szobába és mondta, hogy mennénk együtt a Forestiera palotába, hol nagy néptömeg vár rá. Oda érkezvén a tábornok, a néphez beszélt, mint csak ő tud beszélni, és csillapítá, egyetértésre ösztönzé. Azután összehoztam őt Pallavicino marquisval, kit ő egy új összefüvetelre hitt meg, melynek két órákor az Angri palotában kelle megtörténnie; engem is meghitt e tanácskozmányra. E közben a nemzetország s a városi küldöttségek hosszú sora jött hozzám és közbenjárásomat kéré, hogy a prodiktátor Pallavicino távozása ne engedessék meg. Így szintén felkértek arra is, nyujtanám át a diktátornak a sok felterjesztést, mely e szellemben Nápolyban közzétetett.

Megigértém, hogy e felterjesztéseket, ha délutáni két óra előtt beérkeznek, átadom, mert ekkor a tanács már összeülend. A kitűzött órában több ezer aláírással ellátott sok felterjesztést hoztak hozzám.

Az ülésbe mentem, hol már jelen voltak: Conforti, Crispi, Cattaneo és néhány más egyéniség. Nemsokára megérkezett Pallavicino marquis s a tábornok is.

Kezdetben a vita meglehetősen csendes volt Pallavicino és Conforti az annexiót támogatták.

Cattaneo és Crispi országgyűlést kívántak. Lassan lassan a kedélyek felhevültek, s a vita kemény lett, elannyira, hogy Pallavicino talpra ugrott. „Látom, ugymond, hogy itt felesleges vagyok, hagyjatok távoznom.“ Ekkor felálltam és így szóltam a tábornokhoz: „Mielőtt oly határozatot hozna ön, melytől talán Olaszhon üdve függ, kérem vegye fontolóra a nápolyi népség óhaját“, s átnyújtám neki a sok ezer aláírással ellátott felterjesztéseket, többek közt a következőleg szerkesztettet:

„Garibaldi Józsefhez,

Délolaszország diktátorához,

*Diktátor tábornok!*

Ön ez országot a bourbonok zsarnokságától megmentette saját s a király nevének nymbuszával! Erre azután megszabadított ön minket az anarchiától azáltal, hogy prodiktátorul Pallavicino Trivulzio Györgyöt, ez erős olasz jellemet adta nekünk. E férfi kevés nap alatt az állam felbomlott gépezetét újont összeraká, s a bizalom minden jó ember lelkében ismét feléledt! Ez ország büszke volt Garibaldi és Pallavicino kormányára. Most, hogy halljuk, miszerint ez utóbbi hatalmáról lemond, bomlásnak indul állapotunk ismét. Diktátor tábornok! ne rontsa el ön művének ennyi dicsőségét és ennyi hasznát most, midőn látni szeretuők királyuak annyira hön óhaj-

tott arczát! Oh! ne vegye ki ön a gyeklöt e tisztelt, tapasztalt kezekből, melyekre bizás a haza ép oly hálával veendi öntől ezt, mint legközelebbi diadalát, melyet ellenségei fölött viva ki.“

Midőn a diktátor ezt, és még egy pár felterjesztést elolvasott, Pallavicinohoz fordult és így szólt hozzá:

„Kedves György! Ön nem haszon nélkül van itt. Kérem maradjon meg állásában és iparkodjék továbbra is kiérdemelni a nápolyi nép tiszteletét“ s így az annexió elhatároztatott, ezért a nagy düh ellenem Bertani és társai részéről.

A mint Nápoly a tanácskozás eredményét megtudá, legnagyobb lelkesedését nyilvánította.

Szicziában is daczára annak, hogy országgyűlés összehívása mondattott ki Mordini prodiktátor által, utóbbi kénytelen volt Nápolyba távsürgönyözni, hogy a nép ott is plebiscitumot követel.

Ugyanekkor érkezett Cavourtói Persanóhoz egy távsürgöny, melyben tudatja, hogy az osztrákok által megtámadás intéztethetik a Minción, s ha ez valósulna: kéri Garibaldit serege egy részével oda sietni, s ha ő nem jöhetne, küldje Türrhadosztályával.

Crispi, mielőtt Nápolyt odahagyta, így szólt hozzám: „Mindamellett, hogy neheztelhetnék rád

kardesapásos vitáidért, jóakaród vagyok s tisztellek; félreértettél: én nem voltam az annexió ellene, csak azt óhajtottam volna hogy azt országgyűlés előzte volna meg.“

A király Nápolyba vonult, hol nagy lelkesedéssel fogadtatott és megalkottatott az olasz egység.

Turinba jöve Cavourral találkoztam, kinek Délolaszország helyzetéről részletes képet festék, s ajánlám neki, vinné ki a lehető leggyorsabban politikai egységet, de tartaná fön a lehető legnagyobb decentralizációt, és tartományi belügykezelést, gondoskodva mindazáltal jó erős karabiniéri és központi rendőri szervezetről.

E párbeszédben Cavour sajnálatát fejezé ki a felett, hogy Garibaldival viszályban áll, s midőn mondtam, hogy szerintem ez onnan származik, mert ő valamiut Garibaldi is, oly egyénektől környezvék, kik mindent tulzanak: „Némileg igaza van önnek, de én a tulzásokat nem veszem figyelembe“ — vizsonzá Cavour — „el akarják velem hitetni, hogy én csináltam az olasz egységet, de én jól tudom, hogy minden jó politikai konstellációk daczára ennek elérésére oly király kellett, mint a miénk s oly önzetlen és bátor vezér, mint Garibaldi, s kissé oly miniszter is mint én!“

Ezen időtől fogva mindent elkövettem, hogy a király és Garibaldi közt az egyetértés megma-

radjon, míg Cavourhoz is sikerült Garibaldit közelebb vinnem; mert csak így hívém lehetőnek, hogy Olaszország a többi népeket is, melyek szabadságot áhitanak, magához köthesse, és mivel csakis így hívém kivihetőnek egy tekintélyes és hatalmas nemzeti hadsereg képezését, mely ez ideig folytonos czélom maradt.

## V.

Látván az 1866-iki háboru szerencsétlen kimenetét, ismét csak a nemzeti hadsereg szervezése szükségének bebizonyítására adtam fejemet, s a következő levelet irám a tábornoknak :

„1859-ik évi november havában történt, hogy ön a nemzetőrök és önkéntesek szervezését illető tervemet elfogadta. E terv célja az volt, hogy új pótsereg alkottassék, mely háboru idején komoly szolgálatra képes legyen. A király már-már kinevezé önt e hadsereg főfelügyelőjévé, midőn a diplomácia megjídvén, már csak a nemzeti hadsereg nevének hallatára is oly nyomást gyakorlott a királyra és Ratazzira, (ki valamennyi miniszter közt egyedül támogató e tervet), hogy mind az ön kineveztetése, mind a szervezés terve visszavonatók.

1860-ik évi május 12-én megbízott ön egy nemzeti sereg szervezési javaslatnak kidolgozásával, s habár ön diktátori állomásánál fogva annak kivitelét Salemiben és Palermóban megrendelé is,

az meg nem történt, ön némely barátai ellentárlásának következtében, kik kényelmesebbnek látták a már fenálló piemonti és nápolyi hadi rendszer mellett maradást, minek azon eredménye lett, hogy később Voltornónál nem százezer emberrel, melyre szert tehattünk és velök rendelkezhattünk volna, hanem csak 18—20 ezer emberrel állottunk ellenségeinkkel szemben.

De azóta az idők ugy megváltoztak, hogy mai nap ugyanazon diplomácia a nemzeti hadseregek szükségességét hirdeti, s így ehez csatlakoznak most már a régi hadirendszer követői is.

Ha e terv 1859-ben és 1860-ban meg nem hiúsul, az utolsó hadjáratban Olaszország egy a porosz hadseregéhez legalább is hasonló erővel szállhat sikra, és így eleje vétetett volna azon szerencsétlenségének is, melyszerint Lamarmora vaktába a vár négyszögnek ment azon hitben, hogy ott ellenségre nem fog bukkani. E hibás sakkhuzást egy nagy nemzeti sereg-tartalék azonnal jóvá tehetette volna, s az olasz hadsereg Bécsig nyomul és felszabadítja az olasz Tirolt is.

Nemzeti hadseregekkel igazságtalan, jogos nemzetiség típró háboruk lehetlenekké válnak, mert ezek eddig csupán egyes kényuralkodók személyeitől függének. Ily seregekkel csak az egyetlen honvédelem szent harcának lehetése marad fön,

a harez, mely alól egy polgárnak se szabad magát kivonnia.

Szerintem tehát nemzeti seregek szervezésénél főelv a kötelezett szolgálat legyen, melytől semmi ürügy alatt eltérni ne legyen szabad.

Ebből folyólag a honvédelem három osztályba vagyis keretbe legyen osztandó : az elsőben a tanuló ifjuság, helyettesítés útján szolgálaton kívül maradhat ugyan, de azután a 2-ik és 3-ik keretben szolgálnia kellend.

A szakfegyverek minden seregben nélkülözhetlenek lévén, másodrangu tanintézetekben tüzér és hadimérnöki tiszttanárok lennének alkalmazandók, ugy szintén a lyceumokban és szakiskolákban is; hogy beavattassék az ifjuság a szakfegyverek ismeretébe.

Magától értetik, hogy ily előkészítő tanok nem tennék fölöslegessé, se ki nem zárnák az önálló szaktanintézetek alapítását, melyekben a tisztirangra készülő ifjak magokat tökéletesbithessék.

A lovasságot ugy kellene beosztani, hogy minden megyében a gendarméria mellé egy vagy két század lovasság adassék. Béke idején e századok a közbiztonságnak nagy előnyére szolgálnának, s egyuttal az utakkal és a környék minden legesekélyebb zugaival megismerkednének. A megyei századok évenként álljanak össze czredekekbe és gyakorolják magokat tömegekben.

A gyalogságnál fegyver alatt csak az első keret létszámát kellene fegyverben hagyni, s ezek szolgálati kötelezettsége legalább 3 év lenne. Minden seregnek a jó gyalogság volt és lesz a lelke, így tehát idő és gyakorlat szükséges annak kiképezésére.

A második és harmadik keretbe tartozók, az illető községekben minden vasárnap hadgyakorlatokat tartanak, mi által a nép műveltsége előhaladna. Ezek továbbá bizonyos kiszabott időkből zászlóaljakként is be lennének gyakorlandók. Ily gyakorlatok vajmi csekély költségbe kerülnének. Megjegyzendő, hogy e zászlóaljak a kerületi ifjuság megyéinek főhelyiségeiben lennének fölállítandók.

Jó katonákhoz úgy lehetne könnyen jutni, hogy ha, mint ez már némely olasz lyceumban és magániskolában be is hozatott, a tanuló ifjuság katonailag is be volna gyakorlandó. Így kellene szintén minden vasárnap hadgyakorlatot tartani az ifjuság 16. élet elért részének, mindaddig, míg az első keretbe lenne sorozandó.

E katonai gyakorlatoknak lenne azután köszönhető az, hogy az újonczokat a legkönnyebben lehetne betanítani, s egyuttal a szolgálat is a leg-rövidebb időtartamra lenne leszállítható.

Annai bizonyos, hogy a nemzeti hadseregek betanítása véget vetne azon szánandó ellen-

szenvnek, melylyel némely országban a katonakötelezettséget tekintik.

A hadosztályparancsnokok (Capi-Divisione) az első keretet vezényelik, s egyuttal felügyelhetnek a második és harmadik keret gyakorlataira, mely utóbbiban a nyugalmazott és fél fizetésben álló s a szabadságos tisztek alkalmazhatók volnának.“

Szives üdvözlettel Páris 1867. január 20-án.

Tisztelője

*Türr István.*

A tábornok így felelt:

„Kedves tábornok! Önnek, a nemzeti hadsereg szervezését illető terve igen hasznos. Részemről bizoyára kezemet nyujtandom önnek e terv kivitelére, mihelyt körülményeink kedvezők kéválnak. Mindazonáltal a kormány jelenleg hajlandóbb a papokkal való kibékülésre, mint hasonló reformok létesítésére.

*San Fiorano, 1867. márczius 21-én.*

Barátja

*Garibaldi Ʒ.*

## VI.

1867. márczius vége felé San Fioranoba mentem Pallavicino marquis-hoz, hol Garibaldival találkozám. Reggelizés közben néhány tiszt arról beszélgetett, mily nehéz volt 1866-ban az osztrákkal megküzdeni. Így szóltam hozzájuk: „1862-ben erőnek erejével magatokkal akartátok vonszolni a tábornokot 400 önkénytessel, hogy Ausztriát megtámadjátok: ép azon harcztéren, melyen az 1866-ik évben, míg az osztrákokat Poroszország és az egész olasz hadsereg megtámadta, ti, huszezer emberrel, erős ellenállásra akadtatok. És mivel én 1862-ben a vállalat ellen szóltam, piemontizmussal vádoltatok. Most beláthatjátok, hogy a tények szavaimat igazolták.“

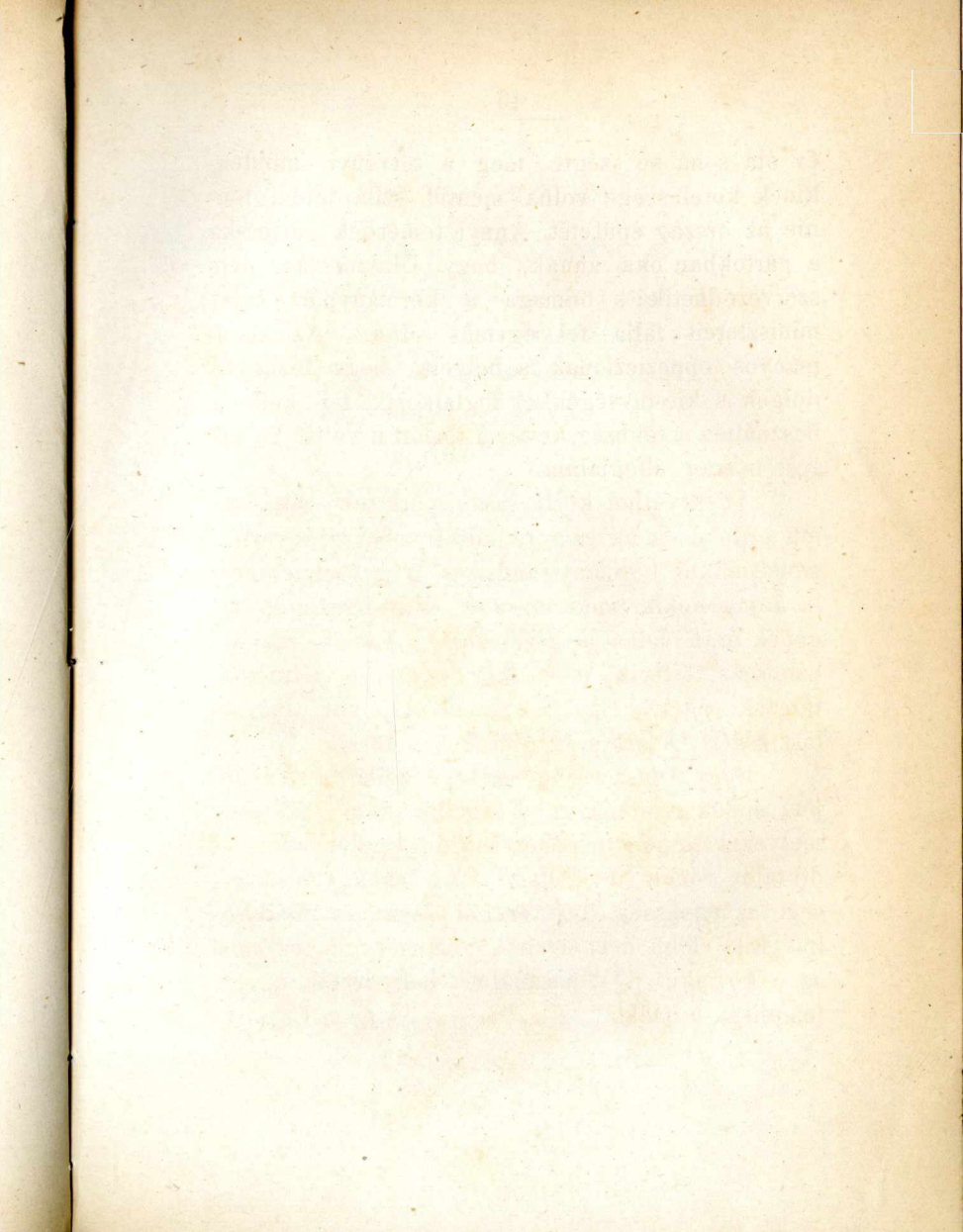
Minden olasz büszkén emelheti fel fejét, ha rágondol, hogy Olaszország egy lett. És valóban Olaszország jól tevő, s kötelességét teljesítő, midőn minden erőfeszítéssel széttepte lánczát, mely őt egy nemzetté lennie gátlá. Most azonban, midőn ez országot oly fejedelem kormányozza, ki husz

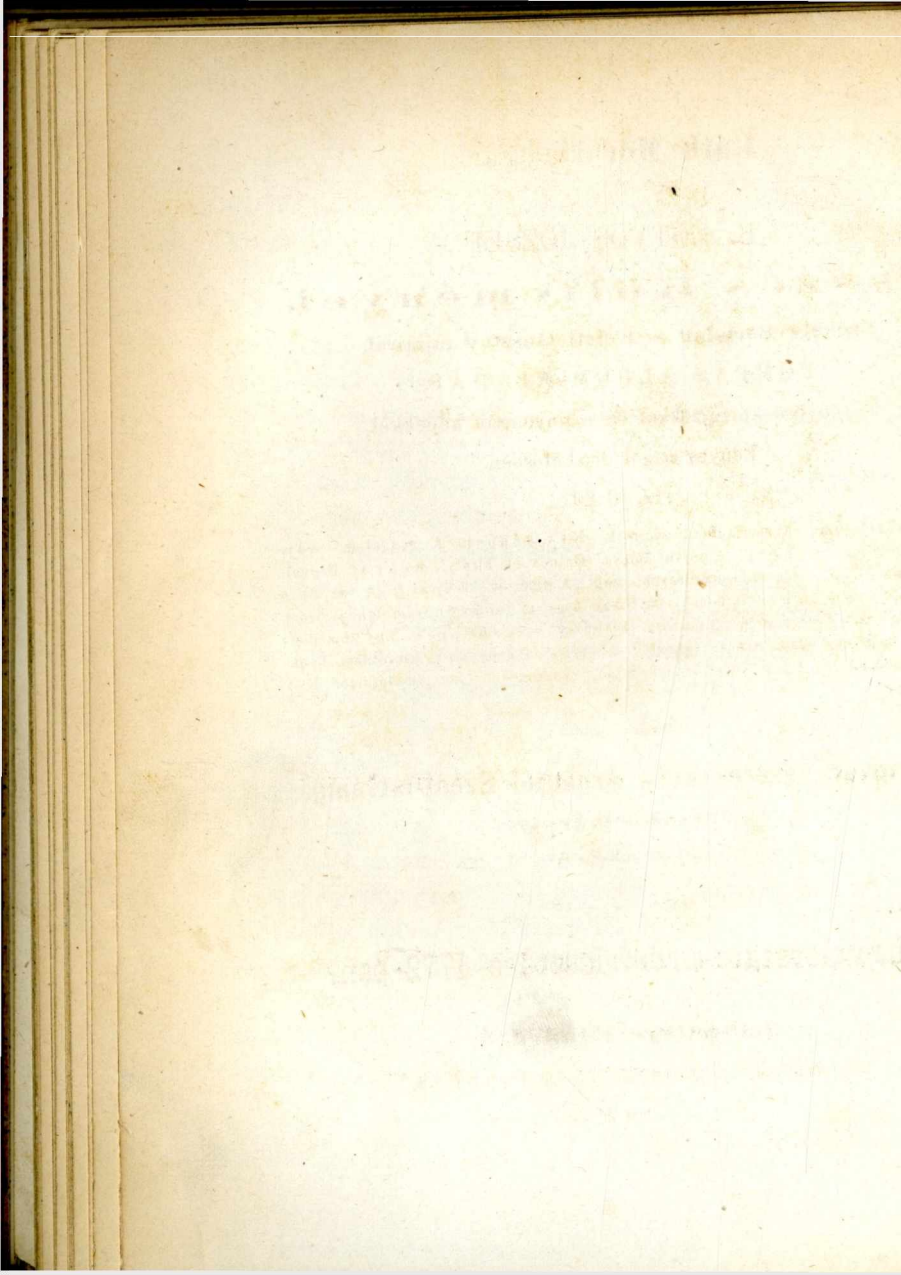
év óta soha se szegte meg a törvényt, mindenkinek kötelessége volna mentül szilárdabbá tennie az ország épületét. Annyi temérdek pártocska a pártokban oka annak, hogy Olaszország nem szerveződhetik; s önmaga a kormánypárt saját minisztereit falja fel egymás után. Az alkotmányos opposziciónak a helyett, hogy bizonyos dolgok s kicsinységekkel foglalkozik, fel kellene használnia a többség kevéssé tömörült voltát és helyét bátran elfoglalnia.

Az egyetlen köztársasági párt teszi meg azt, mit érdekének nevez, tudniillik népszerűtleníti a monarchikus kormány-rendszert. A győzelmet nem kívánjuk nekik, mert ez csak Olaszország egységének árán volna megszerezhető. Látjuk, mennyi háborgás történik most már egyszerű miniszteri tárczák végett. Egy köztársasági elnök megválasztásáért Olaszország darabokra törne.

Hogy Olaszország egysége szilárdul fennálljon, emlékezzünk meg Garibaldi szép szavaira, melyeket Nápoly népéhez intézett, midőn oda mint diktátor vonult be: „Olaszország legnagyobb szüksége az egység. Testvérekül fogadjuk mindazokat, kik előbb nem értettek velünk egyet, és most az ő köveiket is felhasználjuk, hogy velük együtt felépítsük a hazát!“

(Vége.)





**Ráth Mór** kiadásai:

---

**B. EÖTVÖS JÓZSEF**

**Összes Költeményei.**

Székely Bertalan és Keleti Gusztáv rajzaival.

POMPÁS ALBUM-KIADÁS.

Gyönyörű körrajzokkal és színnyomatu képekkel.

Fényes angol diszkötésben.

Ára 10 frt.

**Tartalom:** A megfagyott gyermek. Két képpel. A nyugalom. Képpel. Holdvilág. Képpel. A sajka. Bácsu. Dálnok és király. Képpel. Bedgelert. Képpel. Az élet fája. Szörnyen szép. A kísértet. Képpel. A vár és a kunyhó. Három képpel. Remélj. A tokaji hegy. A befagyott Visztulához. Álom. A nap mikor. Szerencse s nyugalom. Elvirához. Ősz. Képpel. Egy újszülött gyermek halálára. Májolnap sir takarja. A mult. Tanács. Én is szeretném. Panaszok. Mohács. A tóhoz. Oh lennék felhő. Végrendelet. A zászlótartó. Két képpel.

---

**A magyar vezérek kora Árpádtól Szent-Istvánig.**

Irtá **Szabó Károly.**

Szép 8-rétű kiadás. Ára 4 frt.

---

**Lengyelország első felosztása 1772-ben.**

Irtá

**Laboulaye Eduard.**

Franziából fordította Ribáry Ferencz,

Ára 80 kr.

---

*Sugarút 58 az I em 17 aj Roxonyarska*

Ráth Mór kiadásai:

Szemere Bertalan

**ÖSSZEJÜJTÖTT MUNKÁI.**

Első és második kötet:

**Száműzetés alatt irt napló.**

Ára 5 frt.

Harmadik és negyedik kötet:

**Utazás keleten a világosi napok után.**

Ára 4 frt.

Ötödik kötet:

**Levelezések és kisebb dolgozatok.**

(Sajtó alatt.)

**MAGYAR IRÓK ÉS ÁLLAMFÉRFIAK.**

**B. Eötvös József** emlékbeszédei.

Diszkiadás. Füzve 2 frt 60 kr.

Ajándék-kiadás igen szép angol kötésben 3 frt 40 kr.

**Tartalom:** Kőlcsey Ferencz, Körösi Csoma Sándor, Gróf Dessewffy József, Vörösmarty Mihály, Kazinczy Ferencz, Gróf Széchenyi István, Reguly Antal, Szalay László, Gróf Dessewffy Emil. Tíz elnéki megnyitó-beszéd.

**AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK TÖRTÉNETE,**

Irtá

**LABOULAYE EDUARD.**

A 3-dik kiadás után francziából fordítva.

Első kötet: A gyarmatok a forradalom előtt (1670—1763).

Második kötet: A függetlenségi harc (1763—1782).

Harmadik kötet: Az egyesült államok alkotmánya.  
(1783—1789).

Előfizetési ára 6 frt. Bolti ára 8 frt.

Pest 1870. Nyomatott Légrady testvéreknél.

